

Arap Dilinde İştirâk-i Lafzî ve Kur'ân'daki Yeri

The Concept of Polysemy in Arabic Language and Its Context in Qur'an

Mustafa AYDIN

İstanbul Topkapı Üniversitesi,
Yabancı Diller Bölümü, İstanbul, Türkiye
Istanbul Topkapi University,
Department of Foreign Languages
mustafaaydin@topkapi.edu.tr
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Öz

Çok anlamlılık (iştirâk-i lafzî, polysemy), her dilde görüldüğü gibi Arap dilinde de bulunmaktadır. Erken dönemlerden itibaren Arap dilcileri iştirâk-i lafzî konusunda çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Dilcilerin çoğu iştirâk-i lafzînin dildeki varlığını kabul ederken bazıları bunu reddetmiştir. Her grup kendi görüşünü destekleyen birtakım gerekçeler ileri sürmüştür. Arap dilinde bir kelimenin birden çok anlama sahip olması demek olan bu konu için genellikle “el-iştirâkü'l-lafzî” tabiri kullanılmakla birlikte, “el-iştirâk”, “el-müşterek” ve “el-müşterekü'l-lafzî” başlıklarının -özellikle sonraki dönemlerde- da kullanıldığı görülmektedir. Arap dilinin en eski yazılı kaynaklarının başında gelmesi nedeniyle konunun Kur'ân-ı Kerîm'de araştırılması ile Arap dilinde (şiir ve nesir) araştırılması eş zamanlı olmuştur. Arap dilcileri, bu konunun lafızların lügavî delaletlerinin kısımlarından biri olması nedeniyle benzerlik, zıtlık ve çelişiklik yönünden iştirâk-i lafzîyi “mütebâyin”, “müterâdif” ve “mütezâd” ile karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu çalışmada iştirâk-i lafzînin sözlük ve terim anlamı, iştirâkin Arap dilinde varlığı hakkındaki tartışmalar, varlığını kabul eden ve etmeyen dilciler, iştirâki doğuran sebepler, iştirâkin olumlu ve olumsuz etkileri hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak Kur'ân ilimlerinden olan vucûh ve nezâir konusuna değinilerek iştirâk-i lafzî ile ilişkisine işaret edilip Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İştirâk, lafız, Arap dili, çok anlamlılık, müşterek

Abstract

The concept of polysemy, in other words iştirâk-i lafzî also exists in Arabic language like it exists in every other language. Arabic language scholars have done various research about the concept of iştirâk-i lafzî since very early period. Although most of linguists have accepted that iştirâk-i lafzî exists in the language, some of them have rejected this idea. Each group has provided some sets of reasons supporting their arguments. Even though there exist various terms in Arabic language, such as “el-iştirâk”, “el-müşterek” and “el-müşterekü'l-lafzî”, denoting that a word in Arabic language can have many different meanings, the term “el-iştirâkü'l-lafzî” is the commonly used one in this regard. Due to the fact that the Arabic language is considered to be one of the the oldest written references, the topic has been investigated both in Qur'an and Arabic language (poem and prose) simultaneously. Arab linguists have tried to compare iştirâk-i lafzî (polysemy) with the concepts of “mütebâyin” “müterâdif” and “mütezâd” in terms of similarity, contrast and contradiction as this topic is the part of literal indicators of wordings. In the scope of this research, it is aimed to enlighten the lexical and term meanings of iştirâk-i lafzî, main discussions about the existence of Polysemy in Arabic language, the linguists who accept or do not accept its existence, polysemic direct reasons, negative and positive impacts of polysemy. In conclusion, the subject matters about vucûh and nezâir (homonymy and synonym) and their relation with iştirâk-i lafzî will be explained and the examples stated in Qur'an will be presented.

Keywords: Sharing, wording, Arabic language, homonymy, homonymous

Geliş Tarihi/Received 04.01.2024

Kabul Tarihi/Accepted 06.03.2024

Yayın Tarihi/Publication Date 25.03.2024

Cite this article as: Aydın, M. (2024).
The Concept of polysemy in Arabic
Language and its context in Qur'an.
Current Perspectives in Social Sciences,
28(1), 125-136.

Giriş

Bir dile ait bir sözlüğü açtığımızda bir sözcüğün karşısında birden çok anlam görürüz. Bu da açıkça o sözcüğün birden çok anlama geldiğinin kanıtıdır. Bundan hiçbir dil istisna değildir. Araştırmamızı derinleştirdiğimizde birden çok sözcüğün ise tek bir anlama geldiğini, bazı sözcüklerin birbirinin zıttı olduğunu ve bazen ise tek bir sözcüğün zıt iki anlama geldiğini tespit ederiz. Arap dili de bu özelliklerden istisna değildir. Bu yüzden Arap dilcileri lügavî lafızları delaletleri yönünden “mütebâyin, müterâdif, “mütezâd” ve “lafzî müşterek” kısımlarına ayırmışlardır (Makûşî, t.y., s. 842).

1) Mütebâyin: Bir lafzın diğerlerinden farklı olarak tek bir anlama delalet etmesidir. Dilin kelimelerinin çoğu böyledir. Şayet iki şey birbirine ait hiçbir şeye delalet etmiyorsa buna küllî tebâyün denilir. İnsan ve at gibi. Eğer bir kısmına delalet ediyorsa buna da cüz’î tebâyün denir. Hayvan ve beyaz gibi (Cürçânî, t.y., s. 167; Münâvî, 1410/1990, s. 90).

2) Müterâdif: Birçok lafzın tek bir anlama delalet etmesidir. Seyyid Şerif el-Cürçânî (öl. 816/1413) şöyle tanımlamıştır: “Müterâdif, manâsı bir, isimleri birden çok olan lafızdır. Müşterekin zıddıdır. “Birinin başka birinin arkasına (terkisine) binmesi” anlamındaki terâdüf kelimesinden alınmıştır. Buna göre sanki iki lafız aynı manâ üzerine binmişlerdir. Her ikisi de “aslan” anlamına gelen اللَّيْثُ ve الْأَسَدُ sözcükleri ile الْإِنْسَانُ ve الْبَشَرُ sözcükleri gibi.” (Cürçânî, t.y., s. 167; Ebu’l-Bekâ, 1419/1998, s. 315).

3) Mütezâd: Bir lafzın iki çelişik anlama delalet etmesidir. İki anlama delalet etmesi açısından lafzî müşterek kapsamına girer. Bu nedenle bazıları onu lafzî müşterek kapsamına dâhil etmiştir. Hem gece hem gündüz anlamında kullanılan الصَّرِيمُ sözcüğü ve hem karanlık hem ışık anlamında kullanılan السُّدُقَةُ sözcüğü gibi (İbnü’l-Enbârî, 1407/1987, s. 8; Suyûtî, 1958, s. 387; Erden, 2023, ss. 106-108).

4) Lafzî müşterek: Bir lafzın birden çok anlama delalet etmesidir (Makûşî, t.y., s. 842). Asıl konumuz bu kısımdır. İştirâk-i lafzî (çok anlamlılık), her dilde mevcut olduğu gibi Arap dilinde de bulunmaktadır. Dil bilginleri de buna işaret etmişler ve örneklerini zikretmişlerdir.

İştirâk-i lafzî olgusu, tıpkı terâdüf gibi bir dildeki kelimeler arasındaki ilişkileri açıklayan semantik problemlerden biridir. Bu bir problem olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu, “Bir lafız için bir mana ve bir mana için de bir lafız olması gerekir” ilkesine aykırıdır. Bir lafzın ortak anlamlarından birini belirleyen şey bağlamdır. Kuşkusuz bağlam tek bir sözcük hakkında söz konusu değildir. Sözcük, mutlaka uygun anlamın belirlendiği bir cümle içinde kullanılmış olmalıdır (Makûşî, t.y., s. 856). Bazı dilciler, iştirâk-i lafziye örnek olarak, «الْعُرُوبُ» sözcüğünü verirler. Bu sözcük, aşağıdaki şiirde bir kâfiye olarak farklı anlamlarda üç kere geçmektedir:

يَا وَيْحَ قَلْبِي مِنْ دَوَاعِي الْهَوَىٰ إِذْ رَحَلَ الْجِيرَانُ عِنْدَ الْعُرُوبِ

أُنْبَعْتُهُمْ طَرْفِي وَقَدْ أَرَمَعُوا وَدَمَعُ عَيْنِي كَفَيْضِ الْعُرُوبِ

كَانُوا وَفِيهِمْ طِفْلَةٌ حُرَّةٌ تَفْتَرُّ عَنْ مِثْلِ أَقَاحِي الْعُرُوبِ

“Vah kalbime! Aşkın nedenlerinden,

Göçtüklerinde komşularım grup vakti.

Bakakaldım arkalarından, onlar göçmeye azmettiklerinde,

Gözyaşlarım döküldü, büyük kovanın boşalması gibi.

Onlar burdayken içlerinde zarif bir kız çocuğu vardı,

Bakıyordu sanki uçurumun derinliklerinden.”

Şiirdeki birinci «الْعُرُوبُ» sözcüğü “güneşin doğuşu”, ikincisi “büyük kova”, üçüncüsü ise “derin uçurum” anlamındadır (Suyûtî, 1958, s. 376; Makûşî, t.y., ss. 856-857). Eğer bağlam olmasaydı, okuyucu bu kelimelerden her birinin anlamının farklı olduğunu anlayamazdı.

Dildeki öneminden dolayı bu konuda çeşitli eserler telif edilmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: İshâk b. Muhammed el-Âsî, *el-Vucûh fi’l-Luga*; Muhammed b. el-Hasan es-Sûlî, *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma’nâhu*; Abdülmelik b. Kureyb el-Esmaî (öl. 216/831), *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma’nâhu*; el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, (öl. 224/838) *Kitâbu’l-Ecnâs min*

Kelâmi'l-Arab; İbrahim b. Yahya el-Yezîdî (öl. 225/839), *Mâ İttefekât Elfâzuhu ve İhtelefet Ma'ânîhi*; Abdullah b. Halîd el-A'râbî (öl. 240/854), *el-Me'sûr fîmâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu*; Muhammed b. el-Hasan b. Dînâr el-Ahvel (öl. 259/872), *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu*; el-Hasan b. el-Hüseyn es-Sükkerî (öl. 275/888), *el-Esmâü'l-Müttefikatu Lafzen ve'l-Muhtelifetu Ma'nen*; Ali b. el-Hasan el-Hünâî el-Ezdî (öl. 310/922), *el-Münecced fîmâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu*; el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh (öl. 370/980), *Takfiyetu Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu li'l-Yezîdî*; Hibetullah b. Ali b. Muhammed (öl. 542/1147), *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu*; Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Zafer el-Mekkî (öl. 565/1169), *el-İştirâku'l-Lugavî ve'l-İstinbâtu'l-Ma'nevî*; Mulahu'l-Luga *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu 'alâ Hurûfî'l-Mu'cem*; Süleyman b. Benîn b. Halef en-Nahvî (öl. 614/1217), *İttifâku'l-Mebânî ve İftirâku'l-Me'ânî*; Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (öl. 817/1414), *el-Müttefik Vaz'an ve'l-Muhtelif Sun'an* (Müneccid, 1419/1999, ss. 23-26).

İştirâk-i lafzînin tanımı

Sözlük anlamı

İştirâk-i lafzî, Türkçede “çok anlamlılık” demektir. Batıda bu konuyu ifade etmek için “polysemy” sözcüğü kullanılır. Çok anlamlılık sözlükte, “Bir kelimenin birçok anlam bildirme niteliği, çok anlamlı olma durumu” (<https://sozluk.gov.tr/>) demektir. Çok anlamlılık, “Bir sözcüğün asıl kavramını koruyarak yeni kavramlar içerme özelliği” (Acar, 2010, s. 242) şeklinde tanımlanmıştır.

Arapçada yaygın olarak kullanılan “el-iştirâkî'l-lafzî” tabirinin yanısıra “el-iştirâk” (İbn Ebi'l-İsba' el-Mısri, 1383/1963, s. 339), “el-müşterek” (Suyûtî, 1958, s. 369) ve “el-müşterekü'l-lafzî” (Ömer, 1998, s. 147; Enîs, 1992, s. 192) başlıkları da kullanılır. Eski dilciler, çok anlamlı sözcükleri genellikle “mâ ittefeka ma'nâhu ve iftertaka lafzuhu” (Müneccid, 1419/1999, ss. 24-27) adını verdikleri eserlerde zikretmişlerdir. el-İştirâkî'l-lafzînin terim anlamına geçmeden önce tamlamada yer alan **الْفِظْ** (lafz) ve **الْإِشْتِرَاكُ** (iştirâk) sözcüklerini açıklayalım.

Lafz (الْفِظْ) sözcüğünün kökü, “bir şeyi savurup atmak” demektir. Özellikle bir şeyi ağızdan atma anlamında kullanılır. **لَفِظْتُ** “Konuştu” demektir (İbn Fâris, t.y., s. 259; Cevherî, 1430/2009, s. 1041; İbn Manzûr, t.y., s. 4053) Lafz, ism-i mef'ûl (yani, *melfûz* “atılan şey”) anlamında kullanılır. Buna göre lafız, insanın ağızından çıkan seslerin ve harflerin oluşturduğu remizlere denir. Bu sesler bir anlamı simgeliyorsa kelime (sözcük) ve kelâm (söz) adını alır (Şensoy, 2003, s. 42).

İştirâk (الْإِشْتِرَاكُ) sözcüğü **شَرَكَ** (ş-r-k) kökünden ifti'âl kalıbındadır. Bu sözcüğün kökü, “birlikteliğe” delalet eder ve teklîğin zıddır. *Şirket* (ortaklık), “bir şeyin birbirinden ayrılmayan iki şey arasında olması”dır. *İşrâk* ise “ortak yapmak” demektir (İbn Fâris, t.y., s. 265; Cevherî, 1430/2009, s. 594; İbn Manzûr, t.y., ss. 2248-2250). **فَلَانًا فِي الشَّيْءِ** ifadesi, “Falana bu şeyde ortak oldum” demektir. **أَشْرَكْتُ فَلَانًا** ifadesi ise, “Onu ortak yaptım” anlamındadır. İkinci kök anlam, *şerek* (tuzak kurma) demektir. **شِرَاكُ الطَّرِيقِ** ifadesi, “yol kesme” demektir. **شِرَاكُ النَّعْلِ** “ayak bağı” ifadesi de buradan gelmektedir (İbn Fâris, t.y., s. 265; krş. Halîl b. Ahmed, 1424/2003, s. 327; Cevherî, 1430/2009, s. 594). Bu iki kök birbirine uzak değildir. Sonuçta bu kök “ortaklık” anlamına gelmektedir. *Müşterek*, “ortak olan, ortaklaşa”; iştirâk “ortak olmak” anlamındadır.

İştirâk, lafzî ve manevî olur. Lafzî, çeşitli manalar için konulmuş lafızdır. «**الْعَيْنُ**» sözcüğü gibi. Manevî, çeşitli mahallerde bulunan şeyden ibarettir. «**الْحَيَوَانُ**» sözcüğü gibi. Manevîde bir vaz' yeterlidir. Lafzîde ise yeterli değildir. Çünkü lafzî çeşitli vaz'lar gerektirmektedir. İki mana arasında müşterek lafız bazen ikisinden biri hakkında kullanılır (Ebu'l-Bekâ, ss. 118-119, 1419/1998).

Terim anlamı

Tahânevî iştirâk maddesinde şöyle demiştir: “Dil, usûl ve mantık bilgilerinin örfünde iştirâk iki anlamda kullanılır: Birincisi, tek bir lafzın çeşitli fertler arasında müşterek genel bir anlam için konulmasıdır. Buna manevî iştirâk (homonymy) denilir. Bu lafız da manevî müşterek diye isimlendirilir. İkincisi, tek bir lafzın herhangi bir tercih olmaksızın bedel yoluyla iki (veya daha fazla) anlam için konulmuş olmasıdır. Buna iştirâk-i lafzî (polysemy) denir. Bu lafız da müşterek lafız olarak isimlendirilir.” (Tehânevî, 1996, s. 202).

İbn Fâris (öl. 395/1004) iştirâkî şöyle tanımlamıştır: “Bir lafzın iki veya daha fazla anlam taşımasıdır.” (İbn Fâris, 1418/1997, s. 207; Suyûtî, 1958, s. 369). Müşterek lafız, “Farklı iki anlama delalet eden eden -Arap dilcilerine göre bu delalet eşit

derecededir- tek bir lafızdır” (Suyûtî, 1958, s. 369; Abdutevvâb, 1420/1999, s. 324) şeklinde tanımlanır.

Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009?) iştirâki şöyle tanımlamıştır: “Kişinin bir mânayı açıklamayı murâd edip özel olarak bu mânaya delalet etmeyen aksine başka mânaların kendisinde ortak olduğu lafızlar getirmesi ve bu yüzden o sözü işitenin hangi mânayı kastettiğini anlayamamasıdır.” (Askerî, 1371/1952, ss. 32-33).

Seâlibî (öl. 429/1038), bu konuyu -Vuku’u ismin vâhidin ‘alâ eşyâin muhtelifetin- “bir ismin farklı şeylere verilmesi” (Seâlibî, 1420/2000, ss. 417-418) başlığı altında ele almış ve herhangi bir tanım yapmamıştır.

Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) müşterek lafzı şöyle tanımlamıştır: “İlk vaz’ edilişinde muhtelif iki -her ikisi de bu şekilde olmaları bakımından- veya daha çok hakikat için konulmuş lafızdır.” Râzî, yapmış olduğu bu tanımına şu şekilde açıklama getirmiştir: “Bizim, “Muhtelif iki hakikat için konulmuş” sözümüz, müfred isimlerden kaçınmak içindir. “İlk vaz’ edilişinde” sözümüz, bir şeye hakikat ve başka bir şeye mecâz yoluyla delalet eden şeylerden kaçınmak içindir. “Her ikisi de bu şekilde olmaları bakımından” sözümüz, mütevâtî’ (Cürcânî, t.y., s. 167) lafızdan kaçınmak içindir. Çünkü o, muhtelif mahiyetleri, muhtelif olmaları açısından değil, tek bir anlamda ortak olmak açısından kapsar.” (Râzî, 1412/1992, s. 261).

Cürcânî ise şöyle tanımlamıştır: “Müşterek, birçok vaz’ yoluyla birçok anlam için konulan şeydir.” (Cürcânî, t.y., s. 180). Subhî Sâlih ise “Müşterek, şekli bir olup manâsı değişik olan şeydir.” (Subhî es-Sâlih, 2009, s. 302) şeklinde kısa bir tanım yapmıştır. Süyûtî, usûl bilginlerinin lafzî müşterek tanımını vermiştir. Buna göre lafzî müşterek, “Bu dilin sahiplerine göre eşit bir delaletle birbirinden farklı iki veya daha fazla anlama delalet eden lafızdır.” (Suyûtî, 1958, s. 369) şeklinde tanımlanmıştır.

Burada bazı dilcilerin iştirâki bedî’ sanatlarından biri olarak kabul ettiklerini ifade etmek gerekir. Edebî bir sanat olarak *iştirâk*, “şairin beyitinde iki manâ arasında aslî veya fer’î müştereklik bulunan lafız getirip dinleyicinin zihnini kastedilmeyen manâyâ kaydırdıktan sonra, beyitin sonunda gerçekten kastettiği manâyı te’kîd eden bir şey getirmesidir.” (İbn Reşîk, 1420/2000, s. 739; İbn Ebi’l-İsba’, 1383/1963, s. 339; İbn Hicce, 1987, s. 276). Bunun örneklerinden biri şu şiiirdir:

وَكَاْفِرٍ نِعَمَ الْإِحْسَانِ فِي عَدَلٍ كَظْلَمَةِ اللَّيْلِ عَنِ ذَا الْمَعْنَوِي عَمِي

“O, iyilik nimetlerine serzenişle nankörlük eden kişidir.

Gece karanlığı gibi şu maneviyata karşı kördür!”

Bu şiiirde iştirâk كَاْفِرٍ (*kâfir*) lafzındadır. Şairin beyitin başında zikrettiği كَاْفِرٍ (*kâfir*) lafzı hem “inkârcı, nankör” hem de “gece” anlamına gelmektedir (İbn Hicce, 1987, s. 277).

Bu konuda şiiirden başka bir örnek şudur:

بِالْحَجْرِ سَادَ فَلَا نَدَّ يُشَارِكُهُ حَجْرُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ الْوَاضِحِ اللَّقْمِ

“O, hicr hususunda; ona ortak olacak dengi yoktur

O, kapalılıkları açıklayan Kitâb-ı mubîn’in hicridir.”

Burada الحجر lafzında iştirâk vardır. Çünkü الحجر sözcüğü “akıl” ve “Hicr sûresi” anlamına gelmektedir. Şair, ikinci mısradaki حجر الكتاب “Kitâb’ın hicri” diyerek, kastının Hicr sûresi olduğunu açıklamıştır (İbn Hicce, 1987, s. 277; İbn Ma’sûm, 1388/1968, s. 321).

İştirâk-i lafzînin varlığı hakkındaki görüşler

Arap dilcileri, iştirâk-i lafzînin varlığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Nitekim onlar dilde müterâtifin varlığı hakkında da ihtilâf etmişlerdir. Dolayısıyla dilciler iştirâk-i lafzîyi kabul edip etmeme konusunda iki gruba ayrılmışlardır:

İştirâk-i lafzîyi kabul edenler

Dilcilerin ve usûlcülerin çoğu iştirâk-i lafzîyi mümkün görmektedir. İştirâk-i lafzî iki şekilde meydana gelmiş olabilir: 1) İki farklı kişi tarafından meydana getirilmiş olması mümkündür. Birisi, bir anlam için bir lafız koyar; diğeri de başka bir anlam için aynı lafzı koyar. 2) Bir kişi dinleyeni yanıltmak amacıyla birinci anlamdan farklı olarak ikinci bir anlam koymuş olabilir. Çoğunluk, bunun dilcilerin pek çok lafızdaki anlamı naklettikleri için meydana geldiği görüşündedir (Suyûtî, 1958, s. 369; Makûşî, t.y., s. 258). Bazıları, iştirâk-i lafzînin meydana gelmesini zorunlu görmektedir. Örneğin Süyûtî, “Anlamlar sınırsız, lafızlar sınırlıdır. Bu yüzden anlamlar dağıtıldığı zaman iştirâk (ortaklık) meydana gelir.” (Suyûtî, 1958, s. 369; Subhî Sâlih, 2009, s. 302) demiştir.

Arap dilinde işirâk-i lafzînin bulunduğunu savunan dilcilerin başında el-Halîl, Sîbeveyhî, Ebû Ubeyde ve el-Esma'î gibi (Suyûtî, 1958, s. 369; Enîs, 1992, s. 192) dilciler gelmektedir.

İştirak-i lafziye ilk işaret eden dilci olan Sibeveyhî (öl. 180/796) lafzı anlamlarla ilişkisi bakımından üç kısma ayırarak şöyle demiştir: “(1) İki mana farklı olduğu için iki lafzın farklı olduğu kelimeler; جَلَسَ (oturdu) ve ذَهَبَ (gitti) gibi. (2) Anlam tek olduğu hâlde lafızları farklı olan kelimeler; ذَهَبَ (gitti) ve انْطَلَقَ (gitti) gibi. (3) İki lafız aynı olduğu hâlde anlamları farklı kelimeler; وَجَدْتُ عَلَيْهِ “Heyecanlandım” ve وَجَدْتُ “Buldum” sözlerinde olduğu gibi (Sîbeveyhî, 1408/1988, s. 258; krş. İbn Sîde, 1320h., s. 258). Böylece Sîbeveyhî “anlamları farklı iki lafzın ittifakı” sözüyle işirâk-i lafzîyi kabul etmiştir.

Kutrub (öl. 210/825?) **Kitâbu'l-Ezdâd**'ın başında şöyle demektedir: “Arap dilindeki lafızlar üç kısımdır: 1) Bu kısım genel ve çok olandır. İki lafzın ve iki mananın farklı olmasıdır. الرَّجُلُ (erkek) ve الْمَرْأَةُ (kadın); الْيَوْمُ (gündüz) ve اللَّيْلُ (gece); قَامَ (kalktı) ve قَعَدَ (oturdu); جَاءَ (geldi) ve ذَهَبَ (gitti) sözleri gibi. İki anlam farklı olduğu için iki lafız da farklıdır. Bunları bir araya toplamanın ve sınırlamanın yolu yoktur. Zira dilin çoğu bu şekildedir. 2) İki lafzın farklı ve mananın bir olmasıdır. جِمَارٌ ve عَيْرٌ sözcüklerinin “eşek”; ذَنْبٌ ve سَيْدٌ sözcüklerinin “kurt”, جَلَسَ ve قَعَدَ sözcüklerinin “oturdu” anlamına gelmesi gibi. Anlam bir olduğu hâlde lafızlar ikidir. Sanki onlar, karşılığı tek bir anlam olsa da iki farklı lafızla kelâmalarını ve lafızlarını genişletmeyi amaçlamışlardır... 3) Lafzın tek olup mananın farklı olmasıdır. Buna göre lafız tek olup iki veya daha çok anlama gelir. الْأُمَّةُ (ümme) sözcüğü gibi. Bununla “din” kastedilir. Allah Teâlâ'nın, إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً “*Ibrahim bir ümmet idi.*” (Nahl, 16/120) âyetinde “kendisine uyulan tek adam” demektir. Yine ümmet, “bir adamın soyu” ve “milletlerden bir millet” anlamlarına da gelir.” (Kutrub, 1405/1984, ss. 69-70).

Müberred (öl. 286/900), **Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu mine'l-Kur'âni'l-Mecîd** (Kur'ân'ın Lafzı Uyuşan ve Anlamları Farklı Kelimeleri) isimli kitabında orada şöyle diyor: “Bunlar, Allah'ın Kitâb'ından telif ettiğimiz, lafızları müttefik, manâları muhtelif, Arapların keliminde bulunduğu üzere sözde birbirine yakın ve haberde/anlamda farklı sözcüklerdir. Zira “iki lafzın ve iki mananın farklı olması”, “iki lafzın farklı ve mananın bir olması” ve “iki lafzın ve iki mananın farklı olması Arapların keliminde bulunur.” (Müberred, 1409/1988, s. 47). Böylece o, açık bir şekilde işirâk-i lafzîyi kabul etmektedir.

İbn Fâris (öl. 395/1004), **Bâbu'l-Esmâ Keyfe Teka'u 'ale'l-Müsemmeât** (İsimler İsimlenenlere Nasıl Verilir?) başlığı altından şöyle der: “(1) Farklı iki şey farklı iki isimle isimlendirilir. Kelâmın çoğu bu şekildedir. رَجُلٌ (adam) ve فَرَسٌ (at) sözcükleri gibi. (2) Pek çok şey tek bir isimle isimlendirilir. عَيْنُ الْمَاءِ “suyun gözü”, عَيْنُ الْمَالِ “malın kendisi” ve عَيْنُ الشَّمْسِ “yağmur” gibi. (3) Bir şey farklı isimlerle isimlendirilir. Hepsi “kılıç” anlamına gelen السَّيْفُ (seyf), الْمُهَنْدُ (mühenned), الْحُسَامُ (hüsâm) sözcükleri gibi.” (İbn Fâris, 1418/1997, s. 59; krş. Suyûtî, 1958, s. 369) İbn Fâris işirâki, “bir lafzın iki veya daha çok anlam taşıması” şeklinde tanımladıktan sonra Allah Teâlâ'nın şu âyetini buna örnek vermektedir: فَاقْذِيبِهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلِقْهُ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ “*Onu denize atsin. Deniz/nehir de onu sahile atsin!*” (Tâhâ 20/39) Allah'ın فَاقْذِيبِهِ “atsın” sözü haber ile emir arasında müşterektir. Denizin onu atacağı haber verilmiş olabilir. Denize onu atmasının emredilmiş olması da muhtemeldir.” (İbn Fâris, 1418/1997, s. 207) İbn Fâris, “Şahısların yakınlık ve sebep üzere kendileriyle isimlendirildikleri isimler” başlığında da verdiği bilgilerle işirâkin varlığını kabul ederek şöyle demektedir: “Âlimlerimiz dedi ki: Araplar, bir şeyi kendisini çevreleyen veya ona sebep olan başka bir şeyin ismiyle isimlendirirler. Onların, “temiz toprakla yüzü meshetmek” için kulanıkları التَّيْمُّمُ (teyemmüm) sözleri böyledir. Ancak التَّيْمُّمُ (teyemmüm), “talep” ve “kasd” demektir... Yine onların buluta ve yağmura سَمَاءٌ “gök” ismini vermeleri de bunun örneklerinden biridir. Ayrıca onlar bitkiye de سَمَاءٌ “gök” ismini vermişlerdir... Bazıları Allah'ın şu âyetini de buna örnek vermişlerdir: وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ “*Sizin için yumuşak başlı hayvanlardan sekiz çift indirdi.*” (Zümer, 39/6) yani “yarattı” demektir. Burada أَنْزَلَ “indirdi” demek câizdir. Çünkü hayvanlar bitkiler sayesinde, bitkiler de su sayesinde varlıklarını sürdürürler. Gökten suyu indiren Allah Teâlâ'dır...” (İbn Fâris, 1418/1997, ss. 57-58; krş. Münecid, ss. 34-35, 1419/1999).

İbn Reşîk el-Kayravânî (öl. 456/1063), işirâkin lafız ve mânada olduğunu söylemiştir. Ona göre lafızdaki işirâk üç çeşittir: 1) İki lafzın bir tanıma râci olması ve ikisinin de tek bir asıldan alınmasıdır. Bu, övülen işirâktir ki o cinastır. 2) Bir lafzın, biri getirildiği anlama uygun olan ve diğeri ona uygun olmayan iki anlamda yorumlanmasıdır. İbn Reşîk buna el-Ferezdak'ın bir şiirindeki حَيٌّ sözcüğünü örnek vermektedir. Onun bu sözü hem “kabile” hem de “canlı” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu kötü ve çirkin bir işirâktir. 3) Bu ikisinden hiçbirine dâhil olmayıp kendilerini kullananların aşağılandığı lafızlardan başkadır. Bunlar müşterek oldukları için kullanılmaları *serika* (intihâl) (Aydın, 2020, ss. 494-508) ve *itbâ'* (Suyûtî, 1958, ss. 403, 414; Tehânevî, 1996, s. 406) olarak isimlendirilmez. Hiçbir insan bunlara diğerinden daha çok layık değildir. Bu nedenle bundan bir

sakinca yoktur (İbn Reşîk, 1420/2000, ss. 739-741; İbn Ebi'l-İsba', 1383/1963, ss. 339-342). Burada geçen *serika* sözlükte “bir şeyi gizlice almak, yani “hırsızlık yapmak” demektir. Edebî bir terim olarak ise, “bir kişinin başkasının sözünü alarak kendisine mal etmesi”; “Yazarından izin alınmadan veya kendisine atıfta bulunulmadan bir metnin, şiirin veya kitâbın intihâl edilmesi veya sonraki bir şairin kendisinden önceki bir şairin şiirinin kendisinin olduğunu iddia etmesidir.” şeklinde tanımlanmıştır. (Aydın, 2020, ss. 494-508). *İtbâ'*, ise sözlükte “ard arda gelmek” demek olup terim olarak “bir kelimeyi işbâ' ve te'kîd amacıyla aynı revî ve vezne sahip olan başka bir kelimesinin takip etmesi”dir. Burada yandan tâbî' olan sözcüğün bir anlamı yoktur. عَيْنٌ بِسْنٍ ve عَطْشَانٌ نَطْشَانٌ ifadelerindeki ikinci sözcükler buna örnektir. (Suyûtî, 1958, I/403, 414; Tehânevî, 996, s. 406).

İbn Sîde (öl. 458/1066), değişik anlamlara sahip olan müşterek isimlerin varlığını kabul etmekte ve buna عَيْنٌ sözcüğünü örnek vermektedir (İbn Sîde, 1320h., ss. 258-259).

İştirâk-i lafzîyi kabul edenler eserlerinde buna dair çeşitli örnekler zikretmişlerdir. Onların bu konuda en çok verdikleri örnek “göz” anlamına gelen عَيْنٌ sözcüğüdür. Bu sözcük şu anlamlara gelir: “Nakit para, kesintisiz yağmur, insanın gözü, kuyunun ağzı, su çıkması için yapılan kanal, göze (kaynak), bulutun gözü, bir şeyin kendisi, orduyu koruyan gözcü, diz kapağı, nazar, kible tarafından doğan bulut, terazinin kefesi, güneşin gözü, altın, riba, yer, kırbanın ağzı” vb.” (Suyûtî, 1958, ss. 372-375; krş. Zemahşeri Mahmûd b. Ömer, 1419/1998, ss. 690-699; Halîl b. Ahmed, 1424/2003, ss. 263-64).

Göz sözcüğü için TDK sözlüğünde de on üç farklı anlam zikredilmiştir: “1) Görme organı; basar, ayn, çeşm, dide. 2) Görme ve bakma. 3) Oda. 4) Bakış, görüş. 5) Kaynak. 6) Delik, boşluk. 7) Çekmece. 8) Terazi kefesi. 9) Nazar. 10) Sevgi, ilgi, gönül bağlantısı. 11) Ağacın tomurcuk veren yerlerinden her biri. 12) Hane. 13) Bazı yaraların uç bölümü.” (<https://sozluk.gov.tr/>)

Bu konuyla ilgili olarak sıkça verilen örneklerden biri de “dayı” anlamındaki الْخَالٌ sözcüğüdür. Bu sözcük ayrıca, “boş mekân, geçmiş asır, hayvan, gösteriş, yüzdeki leke, sıska, bir tür dikişsiz Yemen elbisesi, bulut, siyah dağ, ölünün örtüldüğü elbise, kâhya, semiz deve, zan, tevehhüm, kibirli kişi, cömert kişi, küçük tepe, yalnız adam” gibi anlamlara gelmektedir (Suyûtî, 1958, s. 377; krş. Halîl b. Ahmed, 1424/2003, ss. 453-54).

İştirâk-i lafzîyi kabul etmeyenler

Dilcilerden bir grup, Arap dilinde iştirâk-i lafzînin bulunduğunu kabul etmemektedir. Bunlar, dilde asıl olanın her lafzın kök olarak bir anlama sahip olmasını delil getirmişlerdir. Bunlara göre bir lafzın birden çok anlama gelmesi, iştirâk-i lafzînin yanıltma ve anlaşılma için bir yol olması hikmetli değildir. Çünkü bu mecâz konusuna girer. Bu durumda iştirâk-i lafzînin bulunması övgülü bir nitelik sayılmaz. Çünkü o, lafzın açıklık ve anlaşılabilirlik yönünü ortadan kaldırmaktadır. Zira sağlam bir lafız açık ve anlaşılır olmalıdır. En güzel söz, işiten kimsenin içerğini zorlanmadan veya çaba harcamadan anladığı sözdür. Bundan dolayı bunlar, iştirâk-i lafzîyi kabul edenlerin ortaya koydukları örnekleri yorumlama yoluna gitmişlerdir. Buna göre bir lafzın hakiki bir anlamı vardır. Diğer anlamlar ya mecâz yoluyla ya da farklı iki dile aittir (Makûşî, t.y., s. 864).

Bu görüşü ileri sürenlerden biri olan İbn Dürüsteveyh (347/958), وَجَدَ lafzının “bir şeyi öğrenmek”, “gazab” ve “aşk” gibi değişik anlamlara geldiğini kabul etmez. O şöyle der: “Manaları anlamayan ve gerçeklerin farkına varmayan kimse, bu lafzın farklı anlamlar için gelmiş tek bir lafız olduğunu zannetmiştir. Hâlbuki bu anlamların hepsi tek bir anlama sahiptir. O da hayır olsun şer olsun bir şeye isabet etmektir.” Nitekim o yine şöyle demiştir: “Bir kelimedede iki bina ve harfler birbirinin aynısı olup iki farklı anlama geldikleri zaman bu ikisinin ortak oldukları tek bir anlama işaret etmesi gerekmez. Böylece o ikisi lafız ve anlam bakımından aynı olur.” (Suyûtî, 1958, s. 384; Enîs, 1992, s. 214; Subhî es-Sâlih, 2009, s. 303) İbn Dürüsteveyh dilde iştirâk-i lafzînin doğuşunun nedenlerini şöyle ifade etmiştir: “Lügat, anlamı açıklamak için konulur. Eğer bir lafız iki farklı anlama delalet etmek üzere konulsaydı bu anlamı açıklama olmaz, aksine bir anlaşılmazlık ve kapalılık olurdu. Fakat bundan çok az bir şey çeşitli nedenlerden dolayı meydana gelir. Dolayısıyla bu nedenleri bilmeyen kimse bu lafzın iki anlam için konulduğunu zanneder. Bu hususta Araplardan işitme yoluyla yapılan nakiller doğrudur. Ancak bu durum birbirinden farklı iki lügat (dil) sebebiyle meydana gelir veya bazen de hazf (gizleme) ve ihtisâr (kısaltma) nedeniyle kelâmdaki iki lafız karışacak şekilde ortaya çıkar. Böylece bu işiten kimseye gizli kalır ve bu hususta hataya düşer.” (Suyûtî, 1958, s. 385).

Ebû Ali el-Fârisî'nin (öl. 377/987) de “iki lafzın uyuşması ve iki anlamın farklı olmasının vaz' bakımından bilerek ve asıl olarak olmaması gerekir. Fakat bu dillerin iç içe geçmesinden veya her lafzın bir manada kullanılıp sonra başka bir şey için istiâre yapılması ve bununda yaygınlık kazanıp asıl anlam yerine geçmesinden kaynaklanır.” (Müneccid, 1419/1999, s. 34; İbn Sîde, 1320h, s. 259'dan naklen) demiştir. Bu bilgiler ışığında Arap dili lügatlerine baktığımızda bir kelimenin birden çok anlama geldiğini görüyoruz. Örneğin الْعُجُوزُ (el-'acûz) sözcüğü yetmişden fazla anlama gelmektedir (Fîrûzâbâdî, 1426/2005, s. 516).

Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009?) **el-Furûku'l-Lugaviyye** isimli eserinde doğrudan iştirâk-i lafzî konusuna girmez. Ancak onun bazı nahivcilerden yaptığı nakil ve ardından yaptığı açıklamalar iştirâki kabul etmediğine delalet etmektedir. Ebû Hilâl şöyle demektedir: “Bazı nahivciler şöyle demiştir: Bir lafzın iki farklı anlama gelmesi mümkün değildir. Ancak iki anlamdan her biri için ilave alamet bulunursa mümkün olur. Şayet bu anlam bir alamet bulunmazsa muhatap için almak zorlaşır ve karışıklık olur. Bir zorunluluk veya illet gerektirmedikçe zor anlaşılır anlamların vaz’ edilmesi hikmete uygun değildir.” Sonra Ebû Hilâl el-Askerî şöyle diyor: “فَعَلَ “yaptı” ve أَفْعَلَ “yaptırdı” sözcüklerinin aynı anlamda olması mümkün değildir. Nitekim iki farklı dilde (lügatte) gelmedikçe iki anlamın tek bir binada (kalıpta) olması da mümkün değildir...” (Ebû Hilâl el-Askerî, t.y., ss. 23-24).

Dilde iştirâki kabul etmeyenler arasında zikrettiğimiz bu dilcilerin ifadelerinden mutlak anlamda dilde iştirâki reddettiklerini söylemek doğru değildir. Onların daha çok üzerinde durdukları husus bunun dilde orijinal bir durum olmadığı, farklı lehçelerin birbirine karışması, mecâz ve istiâre gibi durumların buna neden olduğudur.

İştirâk-i lafzîyi doğuran nedenler

Dil bilginleri iştirâkin nedenleri üzerinde de durmuşlar ve bunlara dair çeşitli örnekler sunmuşlardır. Kısasa özetleyecek olursak, dilde iştirâk-i lafzînin ortaya çıkış nedenleri şunlardır:

1) Mecâzî kullanım: İştirâk-i lafzînin doğuşuna etken eden şeylerden biri mecâzî kullanımdır. Bazı lafızlar herhangi bir münasebetten dolayı aslî anlamlarından mecâzî anlama intikal etmiştir. Zamanla bunların kullanımları çoğalmış, mecâz kullanım hakiki kullanım gücüne ulaşmıştır. Örneğin *الْعَيْنُ* (*el-‘ayn/göz*) sözcüğü asıl olarak insan ve hayvandaki görme organına delalet eder. Değişik sami dillerinde de buna delalet eder ve o bu husustaki en eski isimlerdendir. Ancak bu sözcük Arapçada bu anlamdan daha fazlasına delalet eder ve “Nazar, pınar, gözcü, casus, mal, delik, kefe, kiş, öz...” gibi anlamlara gelir (Cevherî, 1430/2009, s. 832; Seâlibî, 1420/2000, s. 417; Fîrûzâbâdî, 1416/1996, ss. 4-6; Abdutevvâb, 1420/1999, s. 326; Makûşî, t.y., ss. 866-867; Enîs, 1992, s. 295).

Çağdaş dilcilerden İbrahim Enîs ile Muhammed Nuruddin el-Müneccid mecâzın iştiraktan farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Enîs, mecâzın gerçekte müşterekten sayılamayacağı, müşterek lafızların gerçekten az olduğu ve Kur’ân’da ise cidden çok az bulunduğu görüşündedir (Enîs, 1976, s. 213-14). O, buna rağmen Arapça lügatlerin müşterek lafızlarla dolu olduğunu söyler (Enîs, 1992, s. 201). Müneccid ise bu hususta şöyle der: “Gerçekte müşterek kesinlikle mecazdan başkadır. Çünkü müşterek lügavidir. Mecâz ise bir belâgat olgusudur. Müşterek asıl vaz’ bakımından iki veya daha çok hakikate delalet eder. Mecâz ise bundan başkadır. Müşterek ile mecâz arasını ayırt edecek karinelere bu görüşü destekleyecek şey vardır. Zira müşterekin karinesi onun hakiki anlamlarından birini ayırt eder. Mecâzın karinesi ise onun mecâz olduğunu ortaya koyar. Bu yüzden mecâzî müşterek kapsamından çıkarmak gerekir.” (Abdutevvâb, 1420/1999, ss. 326-29; Müneccid, 1419/1999, s. 42).

Çağdaş dilcilerden Muhammed Nûruddîn el-Müneccid, İbrâhîm Enîs’in yukarıdaki ifadelerinin yanısıra mecâzî iştirâkin sebeplerinden biri olarak saymasını çelişkili bulmaktadır. (Müneccid, 1419/1999, s. 42.) Ancak bize göre Enîs’in söz konusu ifadelerinde bir çelişki söz konusu değildir. Çünkü o, lafızların asıl vaz’ edilişi bakımından lügatte iştirâk olmayacağını, ancak zamanla mecâzî kullanımın buna yol açtığını söylemektedir. Pek çok dilcinin de bu görüşte olduğunu görmekteyiz. Çağdaş dil araştırmacılarından Ramazan Abdutevvâb, gerçekte lafzî müşterekin bulunmadığını, ancak bunun herhangi bir dilin lügatinde bulunduğunu söylemektedir. Bunların o dilin metinlerinde ve yazılarından bu müşterek manalardan sadece birinde kullanıldığını ifade etmektedir. (Abdutevvâb, 1420/1999, s. 334).

2) Lehçelerin iççe geçmesi: Birçok lafız kabilelerin farklı anlamda kullanımı sonucu müşterek lafız halini almıştır. İbn Dürüstevyeh, Ebû Ali el-Fârisî ve İbnü’s-Serrâc gibi dilciler bu nedene işaret etmişlerdir. Bu durum bir kabilenin bir mana için bir lafız vaz’ etmesi ve aynı lafız başka bir kabilenin farklı bir anlam için vaz’ etmesi yoluyla olur. Zamanla bu lafzın iki anlamda da kullanılması yaygınlık kazanır. Sonra kelimenin anlamı lehçelerin birinde değişir. Sonra aslî anlam unutulur. Ama diğer lehçelerde kullanılmaya devam eder. Böylece iştirak meydana gelir (Abdutevvâb, 1420/1999, ss. 329-330; Müneccid, 1419/1999, s. 45). Yine mecâzî anlamda kullanılan bazı sözcükler farklı çevrelerde doğmuştur. Ancak dilciler, çok azı dışında bunları açıklamamışlardır. Örneğin az önce zikrettiğimiz *الْعَجُوزُ* (*el-‘acûz*) sözcüğünün anlamlarının tek bir çevrede kullanıldığı zannedilebilir. Ancak bunların hangi çevrede kullanıldığına dair lügat kitaplarında bilgi yoktur. Yine Arapların geneli “kurt” için *السَّرْحَانُ* ve *السَّبِيدُ* sözcüklerini kullanırlar. Hüzeyl kabilesi ise bu iki sözcüğü “aslan” hakkında kullanır (Abdutevvâb, 1420/1999, s. 330).

3) Başka dillerden alınan sözcükler: Dillerin birbirinden aldıkları sözcükler de lafzî ortaklığa yol açmıştır. Zira başka dilden alınan bir sözcük, o sözcüğü alan dildeki bir sözcükle örtüşmektedir. Böylece lafzî müştereklik meydana gelmektedir.

Dolayısıyla başka dillerden alınan bir sözcük lafzen Arapça bir sözcüğe benzeyebilmektedir. Örneğin السُّور sözcüğü hem “şehri çevreleyen duvar” hem de “ziyafet” anlamına gelmektedir. Birincisi Arapça, ikincisi Farsçadır. Nitekim Hz. Peygamber’in Farsçadan gelen bu sözcüğü kullandığı rivayet edilir. O şöyle buyurmuştur: يَا أَهْلَ الْخَنْدَقِ قَوْمُوا فَقَدْ صَنَعَ جَابِرٌ سُورًا “Ey Hendek ehli! Kalkınız/geliniz, Câbir sûr (ziyafet) hazırlamış.” Bunun örneklerinden biri “sevgi” ve “çömlek” anlamına gelen الْحُبُّ kelimesidir. Birinci anlamda orijinal Arapçadır. İkinci anlamda ise Farsçadan alınmıştır (Enîs, 1992, s. 214; Abdutevvâb, 1420/1999, ss. 331-332; Makûşî, t.y., ss. 866-867).

4) Sözcüklerde meydana gelen değişmeler: İki kelimenin aslında şeklinin ve anlamının birbirinden farklı olması sonra ikisinden birinin seslerinde gelişme meydana gelmesi ve bu yüzden diğerinin seslerine uygun hale gelmesidir. Böylece sonunda anlamı farklı tek bir şekil meydana gelmiş olur. Yani iki veya daha fazla anlam arasında ortak tek bir lafız hâline dönüşür. Örneğin “inat etti” ve “ekmeği yumuşattı” anlamına gelen مَرَدٌ kelimesi böyledir. İkinci anlamdaki kelimenin aslı مَرَتْ fiilidir. Zamanla مَرَدٌ şekline dönüşmüştür. Diğer bir örnek, “kafatası derisi” ve “zenginlik” anlamına gelen الْفَرَوَةُ sözcüğüdür. Bunun ikinci anlamdaki aslı الْفَرَوَةُ sözcüğüdür (Abdutevvâb, 1420/1999, ss. 332-334).

5) Sosyal ve kültürel değişim ve gelişimlerin neticesinde kelimelere yeni anlamların yüklenmesi: İslâm’ın gelişiyle birlikte birtakım sözcüklere Arapların eskiden kullanmadıkları ve bilmedikleri anlamlar yüklenmiştir. İslâm’dan önce “salât, zekât ve hac” sözcükleri sırasıyla “dua, artış ve kast” anlamlarında kullanılırken İslâm’ın gelişiyle birlikte bu kelimelere “namaz”, “malî ibadet”, “Kâbe ziyareti” anlamları yüklenmiştir. Bilimsel ve teknik terimlerde de aynı durum söz konusudur (Müneccid, 1419/1999, s. 50; Durmuş, 2006, s. 171).

6) Bir kelimenin anlamının zamanla unutulmuş başka bir anlamda kullanılmaya başlanması ve bu durumun sözlüklere kelimenin iki farklı mânada kullanılmakta olduğu şeklinde yansması.

7) Hatalı kullanım sonucunda kelimeye yeni anlamların verilmiş olması (Durmuş, 2006, s. 171).

İştirâk-i lafzînin etkileri

Olumlu etkileri

- 1) Her şey için ayrı bir kelimenin varlığı insan hafızası için bir zorluktur. İştirâk sayesinde kelime bir tür esneklik kazanır ve böylece eski anlamlarını yitirmeden yeni kullanımlara imkân sağlar.
- 2) Üslup özelliklerinden biri olarak kapalıktan yararlanmak edebî sanat şekillerini kullanma kapsamına girer. Cinâs, tevriye, istihdâm vb. gibi.
- 3) Bir lafzı mecâzî anlamda kullanmak onu daha çok edebî yapar.
- 4) Anlamın çokluğu sözlüklerdeki eksikliği karşılamaktadır. Genellikle gündelik hayatta kullandığımız “dağın eteği”, “sürahinin ağız”, “masanın ayağı” gibi ifadeler sözlüklerde yoktur (Müneccid, 1419/1999, ss. 50-51).

Olumsuz etkileri

- 1) İştirâk-i lafzî ince anlam ifade hususunda Arapça fesahate engel olur. Çünkü anlatılmak istenen manayı ifade etmede lafızların inceliği kaybolur; okuyanlar ve işitenler için açık olmaz. Aynı şekilde iştirâk çeviride zorluk oluşturur.
- 2) İştirâk, anlamayı zorlaştıran bir kapalılık meydana getirir veya manada bir kapalılık durumu oluşturur. Böylece iki anlam veya anlamlar arasında bir çatışma ortaya çıkar (Müneccid, 1419/1999, ss. 50-51).

İştirâk-i lafzî ve el-Vucûh ve’n-Nezâir

Arap dilinde müşterek lafızlarla ilgili ilk çalışmalar Kur’ân’da yer alan bu tür kelimelerle ilgilidir (Durmuş, 2006, s. 171). Erken dönemlerden itibaren bu hususta çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunların ilki İbn Abbâs’ın azatlı kölesi İkrime b. Abdullah el-Medenî’nin (öl. 105/723) *Kitâbun fi’l-Vucûh ve’n-Nezâir*’idir. Bu konudaki önemli eserler şunlardır:

Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (öl. 146/763), *Kitâbun fi’l-Vucûh ve’n-Nezâir*; Mukâtil b. Süleyman el-Horasânî (öl. 150/767), *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*; Hârûn el-Hicâzî, *Kitâbun fi’l-Vucûh ve’n-Nezâir*; Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî (170/786?), *el-Vucûh ve’n-Nezâir*; el-Abbâs b. Fazl el-Ensârî (öl. 186/802), *el-Vucûh ve’n-Nezâir*; Ali b. Vâfid, *Kitâbun fi’l-Vucûh ve’n-Nezâir*; Yahyâ b. Sellâm (öl. 200/815), *et-Tesârif*; Hafs b. Ömer el-Ezdî (öl. 246/860), *Mâ İttefekat Elfâzuhu ve İhtelefet Ma’ânihi mine’l-Kur’ân*; Muhammed b. Yezîd el-Müberred (öl. 286/900), *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma’nâhu*; Hakîm et-Tirmizî (öl. 320/932), *Tahsîlu Nezâiri’l-Kur’ân*; Muhammed b. el-Hasan en-Nakkâş (öl. 351/962), *el-Vucûh ve’n-Nezâir*; el-Hasan b.

Abdullah el-Askerî (öl. 382/992), *Tashîhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir*; Ahmed b. Fâris (öl. 395/1004), *Kitâbu'l-Efrâd*; Abdulmelik b. Muhammed es-Seâlibî (öl. 429/1038), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Elfâzi'l-Kur'âniyye elletî Terâdefet Mebânihâ ve Tenevve'at Me'ânihâ*; İsmail b. Ahmed en-Nîsâbü'rî (öl. 430/1039), *Vucûhu'l-Kur'ân*; el-Hasan b. Ahmed İbnü'l-Bennâ (öl. 471/1079), *el-Vucûh ve'n-Nezâir*; el-Hüseyn b. Muhammed ed-Dâmeğânî (öl. 478/1085), *el-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân*; Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc (öl. 500/1106), *Urcûzetün fi'l-Kur'ân*; Ali b. Ubeydullah İbnü'z-Zâğûnî (öl. 527/1132), *el-Vucûh ve'n-Nezâir*; Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî (öl. 577/1181), *Elfâzu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*; Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201), *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fi'l-İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*; Muntehabu Kurretu'l-Uyûni'n-Nevâzir fi'l-Vucûh ve'n-Nezâir; Hubeş b. İbrahim e-Tiflîsi (öl. 629/2132), *Vucûhu'l-Kur'ân*; Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415), *Besâiru Zevî't-Temyîz fi Letâfi Kitâbi'l-Azîz*; Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (öl. 911/1505), *Mu'terekü'l-Akrân fi Müştereki'l-Kur'ân* (Müneccid, 1419/1999, ss. 75-82).

Burada bir kısmını zikrettiğimiz bu çalışmalar konuya verilen önemi ortaya koymaktadır. Bunların dışında lafzî müşterek konusunun bazı konularıyla, iştirâk-i lafzînin Kur'ân-ı Kerîm ile alakası ve ondaki mucizelik yönü hakkında araştırma yapan âlimler vardır. Bunların yaptıkları çalışmalara da *el-Vücûh ve'n-Nezâir* ilmi adı verilir. Kur'ân'da aynı lafzın farklı yerlerde değişik mânalarda kullanılmasına “vücûh”, bir lafzın anlamlarından sadece birinin başka âyetlerde tekrarlanmasına “nezâir” denilir. Buna göre “el-vücûh” manaların ismi, “en-nezâir” ise lafızların ismidir. (Zerkeşî, 1410/1990, s. 193; Suyûtî, 1429/2008, s. 301; Müneccid, 1419/1999, s. 83; Sertoğlu, 2013, ss.141-143).

Bazı âlimler Kur'ân'da iştirâk-i lafzîyi Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz (mucize oluş) yönlerinden biri saymışlardır. Çünkü bir kelime yirmi, daha çok veya az anlama gelmektedir. Bu durum beşer kelâmında bulunmaz (Zerkeşî, s. 193; Suyûtî, s. 301).

Bu hususta söz konusu alanın temel eserlerinden **el-vücûh ve'n-nezâire** örnekler vermek istiyoruz:

• **الْهُدَى (hüdâ/hidâyet):**

Bu sözcük şu anlamlara gelmektedir:

- 1) Beyân: **هُدَى مِنْ رَبِّهِمْ** “Onlar Rablerinden bir hidâyet üzeredirler.” (Bakara, 2/5). Yani bir beyân üzeredirler.
- 2) İslâm dini: **هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى** “Kuşkusuz Allah'ın hidâyeti asıl hidâyettir.” (Bakara, 2/120). Yani Allah'ın dini İslâm asıl dindir.
- 3) İmân: **وَزِدْنَاهُمْ هُدًى** “Biz de onların hidâyetini artırdık.” (Kehf, 18/13). Yani onların imânını artırdık.
- 4) Davetçi: **وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ** “Her toplumun bir hidâyetçisi vardır.” (Ra'd, 13/7). Yani her toplumun bir davetçisi vardır.
- 5) Bilgi: **وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ** “Nice alametler koydu. Yıldızlarla da hidâyete ererler.” (Nahl, 16/16). Yani yıldızlar sayesinde yollarını bilirler.
- 6) Resûller ve kitaplar: **فَأِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى** “Benden bir hidâyet gelirse...” (Bakara, 2/38). Yani resuller ve kitaplar gelirse.
- 7) İrşâd: **اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ** “Bizi dosdoğru yola hidâyet et!” (Fâtiha, 1/6). Yani bizi dosdoğru yola irşâd et!
- 8) Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği: **إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى** “Kuşkusuz açık delilleri ve hidâyeti gizleyenler...” (Bakara, 2/159). Yani açık delilleri ve Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini gizleyenler.
- 9) Kur'ân: **وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمْ الْهُدَى** “Kendilerine hidâyet geldiği zaman insanların imân etmelerini engelleyen şey...” (İsrâ, 17/94). Yani kendilerine Kur'ân geldiği zaman.
- 10) Tevrât: **وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ** “Onu İsrâiloğulları için bir hidâyet yaptık.” (İsrâ, 17/2). Yani onu Tevrât yaptık.
- 11) İstircâ' (Allah'a sığınma): **أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ** “İşte onlar Rablerinden lütuflar ve bir rahmet üzeredirler. İşte onlar hidâyete erenlerdir.” (Bakara, 2/77). İşte onlar Allah'a sığınanlardır.
- 12) Hücet (delil): **وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ** “Allah zâlim topluma hidâyet etmez.” (Bakara, 2/258). Yani Allah zâlim topluma delalet etmez.
- 13) Tevhîd: **هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ** “Resûlünü hidâyet ve hak din ile gönderen O'dur (Tevbe, 9/33). Yani tevhîd ve İslâm ile gönderen O'dur.

14) Sünnet: *أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهَدَاهُمْ أَفْتَدِهِ* “Onlar Allah’ın hidâyet ettiği kimselerdir. O yüzden onların hidayetine uy!” (En’âm, 6/90). Yani o peygamberler Allah’ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların tevhîd hususundaki sünnetlerine uy!

15) Islâh: *وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ* “Kuşkusuz Allah hainlerin tuzağını hidâyete ulaştırmaz.” (Yûsuf, 12/52). Yani, hainlerin tuzağını islâh etmez.

16) İlhâm: *أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى* “O, her şeye yaratılışını verdi; sonra hidâyet etti.” (Tâhâ, 20/50) Yani sonra ilhâm etti.

17) Tevbe (yönelme): *إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ* “Biz sana yöneldik.” (A’râf, 7/156) Yani biz sana yöneldik. (Mukâtil, 1432/2011, ss. 19-25; Fîrûzâbâdî, 1416/1996, ss. 312-318; Dâmegânî, 1983, s. 473-476; Zerkeşî, 1410/1990, ss. 193-95; Suyûtî, 1429/2008, ss. 302-303).

• الدِّينُ (dîn):

Bu sözcüğün Kur’ân’da şu anlamlara geldiği ifade edilmiştir:

1) Tevhîd: *إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ* “Kuşkusuz Allah katında din İslâm’dır.” (Âl-i İmrân, 3/19) Yani Allah katında tevhîd İslâm’dır.

2) Hesap: *مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ* “Din gününün sahibi.” (Fâtiha, 1/4). Yani hesap gününün sahibi.

3) Kanun: *مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ* “Yoksa kralın dinine göre onu alıkoyamayacaktı.” (Yûsuf, 12/76). Yani kralın kanununa göre onu alıkoyamayacaktı.

4) Tâat: *وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ* “Kendisini Allah’a teslim eden kimseden kimi dini daha güzeldir!” (Nisâ, 4/125). Yani kimin tâati daha güzeldir.

5) İslâm: *أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْعُونَ* “Onlar Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?” (Âl-i İmrân, 3/83). Yani İslâm’dan başkasını mı arıyorlar?

6) Hüküm: *وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ* “Sakin sizi Allah’ın dini hususunda bir acıma duygusu kaplamasın!” (Nûr, 24/2). Yani Allah’ın hükmü hususunda bir acıma duygusu kaplamasın!

7) İslâm: *هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ* “Resûlünü hidâyet ve hak din ile gönderen O’dur (Tevbe, 9/33). Yani hidâyet ve İslâm dini ile gönderen O’dur.

8) Millet (din): *وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ* “İşte dosdoğru din budur.” (Beyyine, 98/5). (Fîrûzâbâdî, 1416/1996, ss. 615-617; Dâmegânî, 1983, ss. 178-79).

• الْكِتَابُ (kitâb):

Bu sözcük şu anlamlara gelmektedir:

1) Farz: *كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْفِصَاصُ* “Size kısâs yazıldı.” (Bakara, 2/178). Yani farz kılındı.

2) Hüküm: *كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلِينَ أَنَا وَرُسُلِي* “Allah, ‘Ben ve elçilerim elbette galip geleceğiz’ diye yazdı.” (Mücâdele, 58/21). Yani ‘galip geleceğiz’ diye hükmetti.

3) Ca’l (yapma, kılma): *فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ* “Bizi şahitlerle birlikte yaz!” (Âl-i İmrân, 3/53). Yani şahitlerle birlikte kıl!

4) Emir: *ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ* “Allah’ın size yazdığı kutsal toprağa girin!” (Mâide, 5/21). Yani size emrettiği kutsal toprağa girin! (Mukâtil, 1432/2011, s. 71-74; Fîrûzâbâdî, 1416/1996, ss. 329-334; Dâmegânî, 1983, ss. 399-400).

• الْهَلَاكُ (helâk):

Bu sözcük şu anlamlara gelmektedir:

1) Ölüm: *إِنْ أَمْرٌ هَلَاكٌ* “Eğer bir kişi helâk olursa...” (Nisâ, 4/176). Yani eğer ölürse.

2) Azâb: *وَتِلْكَ الْأَرْضُ الَّتِي كَتَبْنَا عَلَيْهَا* “Onlar helâk ettiğimiz şehirlerdir.” (Kehf, 18/59). Yani azap ettiğimiz şehirlerdir.

3) Yok olup gitme: *هَلَاكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ* “Bütün gücüm helâk oldu.” (Hâkka, 69/29). Yani bütün gücüm yok olup gitti.

4) Fesâd: *وَالْحَرْثُ وَالنَّسْلُ* “*Ekini ve nesli helâk etmek için...*” (Bakara, 2/205). Yani ekini ve nesli ifsâd etmek için. (Mukâtil, 1432/2011, ss. 102-103).

• *الرُّوحُ (rûh):*

Bu sözcük şu anlamlara gelmektedir:

- 1) Rahmet: *وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ* “*Onu kendisinden bir rûh ile destekledi.*” (Mücâdele, 58/22) Yani onu bir rahmetle destekledi.
- 2) Melek (Cebrail): *يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا* “*O gün ruh ve melekler sıra sıra dururlar.*” (Nebe, 78/38). Yani o gün büyük melek (Cebrail) ve melekler sıra sıra dururlar.
- 3) Vahiy: *يُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ* “*Emrinden bir rûh ile melekleri indirir.*” (Nahl, 16/2). Yani emrinden bir vahiy ile indirir.
- 4) Cebrâîl: *قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ* “*De ki: Onu Rûhu'l-Kuds hak ile indirdi.*” (Nahl, 16/102). Yani onu Cebrâîl indirdi.
- 5) İsâ (a.s.): *وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاها إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ* “*Meryem'e atmış olduğu bir kelimesi ve O'ndan bir ruhtur.*” (Nisâ, 4/171), (Mukâtil, 1432/2011, s. 206-208; Fîrûzâbâdî, 1416/1996, ss. 103-109; Dâmegânî, 1983, ss. 212-213; Suyûtî, 1429/2008, s. 305).

Konuyla ilgili eserlerde bunların çok sayıda örnekleri vardır. Bu sözcükleri incelediğimizde tek bir lafzın birden fazla anlama geldiğini görmekteyiz. Bu durum Kur'ân'da iştirâkî lafzının bulunduğu açık bir delildir.

Sonuç

Bir sözcüğün birden çok anlama gelmesi demek olan iştirâk-i lafzî (çok anlamlılık) her dilde bulunan bir olgudur. Herhangi bir dilin bundan müstağni olması mümkün değildir. Kelime bakımından zengin olmasına rağmen Arap dili de bundan kurtulamamıştır. Mucize bir yapıya sahip olan Kur'ân-ı Kerîm de Arapçadaki bu kullanıma bigâne kalmamıştır. Böyle olmasına rağmen az da olsa bazı dilciler dilde iştirâk-i lafzînin varlığını kabul etmemişlerdir. İbn Dürüsteveyh, Ebû Ali el-Fârisî ve Ebû Hilâl el-Askerî gibi dilciler bunlardandır. Buna karşın dilcilerin kahir çoğunluğu dilde iştirâkin varlığını kabul etmişler ve eserlerinde bunun örneklerini zikretmişlerdir. el-Halîl, Sîbeveyhî, Kutrub, Ebû Ubeyde ve el-Esma'î, İbn Fâris, İbn Reşîk el-Kayravânî gibi dilciler de bunlardan bazılarıdır. Dilciler, eserlerinde iştirâk-i lafzî konusunu işlerken çok anlamlı sözcüklere lügatlerden çeşitli örnekler vermişlerdir. Bazıları Arap dilinde çok anlamlı kelimeler hakkında müstakil eserler yazmış, kimi Arap diliyle ilgili eserlerinde konuya müstakil bölüm ayırmış, kimisi de sadece Kur'ân-ı Kerîm'deki çok anlamlı sözcükler için müstakil eserler kaleme almıştır. Kur'ân-ı Kerîm'deki müşterek sözcükler hakkındaki çalışmalar Kur'ân ilimlerinden vucûh ve nezâir ilmini oluşturmuştur. Bütün bunlar, iştirâk-i lafzî (çok anlamlılık) konusunda büyük bir literatür oluşturmaktadır. Bu da konunun Arap dili ve edebiyatı açısından önemini ortaya koymakta ve Arap dilinde iştirâk-i lafzînin olmadığı iddiasını geçersiz kılmaktadır. Arap dilinde iştirâkin olmadığını söyleyen dilciler, bizim tespitlerimize göre bunun dilde asla olmadığını iddia etmiyorlar. Onlar, kelimenin ilk vaz' edilişinde müşterek anlama sahip olmadığını, zamanla çeşitli nedenlerle çok anlamlı sözcüklerin oluştuğunu belirtmektedirler. Zaten iştirâk-i kabul edenler de buna mecâzî kullanım, farklı lehçelerin içiçe geçmesi, başka dillerden alınan sözcükler, sözcüklerde meydana gelen değişmeler, sözcüklerin sosyal ve kültürel gelişmeler sonucu yeni anlamlar kazanması gibi hususların neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dilde iştirâkin bulunmasının dile zenginlik kazandırdığı, çeşitli edebî sanatların icrâ edilmesine imkân verdiği ve konuşmada kolaylıklar sağladığı görülmektedir. Âlimlerin ifade ettiği üzere iştirâkin Kur'ân-ı Kerîm'de bulunması onun mucize oluşunun kanıtlarından biridir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abdutevvâb, R. (1420/1999). *Fusûl fî Fıkhi'l-'Arabîyye*. Mektebetü'l-Hancî.
- Acar, Ö. (2010). Çokanlamlılık-Eşadlılık İkileminde İştirâk-i Lâfzî. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(2), 241-270.
- Askerî Ebû Hilâl. (t.y.). *el-Furûku'l-Lugavîyye*. (Tah.: Muhammed İbrâhîm Selîm). Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe.

- Askerî Ebû Hilâl. (1371/1952). *Kitâbu's-Sinâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-Şîr*. (Tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm). Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- Aydın, M. (2020). "Klasik Arap Şiirinde Serika ve Çeşitleri", *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 10(4), 494-508.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. (1430/2009). *Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Hadîs.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. (t.y.). *Mu'cemu't-Ta'rîfât*. (Tah.: Muhammed Siddîk el-Minşâvî, Dâru'l-Fazîle.
- Dâmegânî, el-Huseyn b. Muhammed. (1983). *Kâmûsu'l-Kur'ân (Islâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir)*. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Durmuş, İ. (2006). "Müşterek", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII, 171-172.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî. (1419/1998). *el-Külliyât*. (Tah.: Adnân Dervîş, Muhammed el-Misrî). Müessesetü'r-Risâle.
- Enîs, İ. (1992). *Fî'l-Lehecâtî'l-Arabiyye*. Mektebetü'l-Anglo el-Misriyye.
- Erden, M. K. (2023). "Arap Dilinde İştirâk Kavramı ve Tarihsel Gelişimi", *İlahiyat Akademi*, 17, 84-116.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. (1426/2005). *el-Kâmûsu'l-Muhît* (8. Baskı), Müessesetü'r-Risâle.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb. (1416/1996). *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâfi Kitâbi'l-Azîz* (3. Baskı). (Tah.: Muhammed Ali en-Neccâr). Kahire.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. (1424/2003). *Kitâbu'l-Ayn*. (Tah.: Abdulhamîd Hindâvî). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Ebi'l-İsba' el-Misrî. (1383/1963). *Tahrîru't-Tahbîr fî Sinâ'ati's-Şîr ve'n-Nesr ve Beyâni İcâzi'l-Kur'ân*. (Tah.: Hifnî Muhammed Şeref).
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. (1418/1997). *es-Sâhibî*. Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. (t.y.). *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*. (Tah.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn). Dâru'l-Fikr.
- İbn Hicce, Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî. (1987). *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*. Dâru ve Mektebetü Hilâl.
- İbn Ma'sûm, es-Seyyid Ali Sadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî. (1388/1968). *Envâru'r-Rebî' fî Envâ'il-Bedî'*. (Tah.: Şakir Hâdî Şükr). Matbaatu'n-Nu'mân.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. (t.y.). *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Me'ârif.
- İbn Reşîk, el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî. (1420/2000). *el-Umde fî Sinâ'ti's-Şîr ve Nakdihi*. (Tah.: en-Nebevî Abdolvâhid Şa'lân). Mektebetü'l-Hancî.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl. (1320h.). *el-Muhassas* (1. Baskı). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Enbârî, Muhammed b. el-Kâsim. (1407/1987). *Kitâbu'l-Ezdâd*. (Tah.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm). el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Kutrub, Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenîr. (1405/1984). *Kitâbu'l-Ezdâd*. (Tah.: Hannâ Haddâd).
- Makûşî, Ö. A. (t.y.). et-Terâdüf ve'l-İştirâku'l-Lafzî ve't-Tezâd –Dirâse fî Ârâi'l-Lügaviyyîn ve Esbâbi'n-Nuşû'-. *Havliyyetü Külliyyeti'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benât*, 3(3), 837-885.
- Mukâtil b. Süleyman. (1432/2011). *el-Vücûh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. (Tah.: Hâtem sâlih ed-Dâmin). Mektebetü'r-Rüşd.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs b. Yezîd. (1409/1988). *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu mine'l-Kur'âni'l-Mecîd* (1. Baskı). (Tah.: Ahmed Muhammed Süleyman Ebû Ra'd). Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye.
- Münâvî, A. (1410/1990). *et-Tevkîf 'alâ Mühimmâtî't-Te'ârîf*. (1. Baskı). (Tah.: Abdulhamîd Sâlih Hamdân). Alemü'l-Kütüb.
- Müneccid, M. N. (1419/1999). *el-İştirâku'l-Lafzî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir.
- Ömer, A. M. (1998). *'İlmu'd-Dilâle*, 'Âlemü'l-Kütüb.
- Râzî, F. (1412/1992). *el-Mahsûl fî Usûli'l-Fikh*. (Tah.: Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî). Müessesetü'r-Risâle.
- Seâlibî, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl. (1420/2000). *Fikhu'l-Luğa ve Esrâru'l-Arabiyye*. (Tah.: Yâsîn el-Eyyûbî). el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Sertoğlu, M. S. (2013). "Vucûh ve Nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIII, 141-143.
- Sîbeveyhî, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. (1408/1988). *el-Kitâb (Kitâbu Sîbeveyh)*. (Tah.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn), 3. Baskı.
- Subhî es-Sâlih. (2009). *Dirâsât fî Fikhi'l-Luğa*. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn
- Suyûtî, C. (1429/2008). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. (Tah.: Mustafa Şeyh Mustafa). Müessesetü'r-Risâle.
- Suyûtî, C. (1958). *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ* (4. Baskı). (Tah.: Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ). el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Şensoy, S. (2003). "Lafız", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, 42-44.
- Tehânevî, M. A. (1996). *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*. (Tah.: Ali Dehrûc). Mektebetü Lübnân.
- Zemaşeri Mahmûd b. Ömer. (1419/1998). *Esâsü'l-Belâğâ*. (Tah. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Su'ûd). Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Zerkeşî, B. (1410/1990). *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. (Tah.: Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd.). Dâru'l-Ma'rife.